

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΔΡ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΟΛ. ΔΕΠΑΣΤΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ

Πρόλογος

Κατά τους Αρχαίους και τους Μέσους Χρόνους ο ελληνικός εδαφικός και θαλάσσιος χώρος υφίστατο, με την πάροδο των αιώνων, αυξομειώσεις, που οφείλονταν σε συνεχείς επιδρομές βαρβαρικών φύλων. Έτσι, κατά την Αρχαιότητα ο χώρος αυτός εκτεινόταν από την Μ. Ασία (Ιωνία) και την Κύπρο μέχρι την Κάτω Ιταλία (Μεγ. Ελλάδα) και την Σικελία και από τον Βόσπορο και την Μακεδονία μέχρι την Κρήτη, ενώ κατά τους πρώτους αιώνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η Μεσόγειος χαρακτηριζόταν, χωρίς υπερβολή, βυζαντινή λίμνη.

Όπως κατά το απώτατο εκείνο παρελθόν, κατ' αυτόν τον τρόπο και στην εποχή μας η Ελλάς, ευρισκομένη στο επίκεντρο της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο μεταξύ Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, ενώ η γεωγραφική θέση της είναι άκρως σημαντική από στρατηγικής απόψεως.

Λόγω της σπουδαιότητας της θέσεώς της, η χώρα μας κινδύνευε κατά καιρούς από την επιβουλή διαφόρων λαών, που προσπαθούσαν να την κατακτήσουν. Το ζήτημα αυτό είναι παλαιότατο και φθάνει μέχρι το πρόσφατο παρελθόν. Σ' αυτές τις περιπτώσεις γενναίος πρόμαχος του Ελληνικού Έθνους υπήρξε πάντοτε ο Στρατός μας που συμβολίζει την ομοψυχία και την αποφασιστικότητα των Ελλήνων για την προάσπιση της ελευθερίας και της τιμής και προς διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Πατρίδας μας.

Της μακράς αυτής δράσεως και του σημαίνοντος ρόλου του Ελληνικού Στρατού κατά τη διάρκεια 25 περίπου αιώνων θα επιχειρηθεί μία βραχεία, αλλ', όσο είναι δυνατό, σαφής επισκόπηση.

Ο Στρατός των Μυκηναίων Ανάκτων (1600-1100 π.Χ.)

Περίπου από τον 16^ο αι. π.Χ. εντοπίζονται τα ίχνη της στρατιωτικής ισχύος της Μυκηναϊκής Ελλάδος, περί της οποίας αρκετές μαρτυρίες υπάρχουν στα Ομηρικά Έπη και κυρίως στην Ιλιάδα. Οι εν λόγω πληροφορίες του Ομήρου επιβεβαιώνονται από σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα (όπως π.χ. όπλα και παραστάσεις πολεμικών σκηνών σε αγγεία και τοιχογραφίες), καθώς και από τα διασωθέντα τμήματα των

Κυκλωπείων Τειχών των Ακροπόλεων Μυκηνών και Τίρυνθος, που αποδεικνύουν την πολυγνωσία των Μυκηναίων στον τομέα της Οχυρωτικής.

Οι άφθονες πινακίδες Γραμμικής Γραφής Β, σπουδαίες γραπτές πηγές της εποχής, που έχουν συνταχθεί στην (αρχέγονη ακόμη) ελληνική γλώσσα αυτής της περιόδου, παραθέτουν στοιχεία περί της στρατιωτικής οργανώσεως. Αρχηγός του στρατού ήταν ο *wa-na-ka* (*Φάναξ-άναξ*) και ο *ra-wa-ke-ta* (*λαΦαγέτα-λαγέτας ή λαγέτης*, δηλ. ηγέτης του λαού = στρατού) ήταν ο πολέμαρχος. Οι αξιωματικοί, που διοικούσαν τις μονάδες μιας περιοχής, ανήκαν στην τάξη των *mo-ro-qa* (*μοιρόπα*), ήτοι των γαιοκτημόνων. Από τους μαχητές οι μεν αρματομάχοι ήταν οικονομικώς εύρωστοι, οι δε πεζοί ήταν ασθενέστεροι από οικονομική άποψη. Οι άνδρες κατανέμονταν σε στρατιωτικούς σταθμούς, έκαστος των οποίων περιλάμβανε 200 άτομα.

Ο επιθετικός οπλισμός των Μυκηναίων αποτελούνταν από δόρατα, τόξα, βέλη, επιμήκη ξίφη και εγχειρίδια, ενώ οι πεζοί διέθεταν προς προστασία τους κράνη, θώρακες και ασπίδες. Οι αρματομάχοι ήταν κυριολεκτικώς *κατάφρακτοι*, προστατευόμενοι από πανοπλία μεγάλου βάρους, που όμως τους καθιστούσε δυσκινήτους. Πρέπει να σημειωθεί, ότι οι ανωτέρω αρματομάχοι ήταν *e-ge-ta* (*επέται*), δηλ ακόλουθοι του *άνακτος*, ο οποίος τους παρείχε άρματα και τα απαραίτητα ανταλλακτικά τους.

Αναμφιβόλως αυτός ο στρατός των Μυκηναίων ήταν ισχυρότατος, άριστα οργανωμένος, επαρκέστατα εφοδιασμένος και προφανώς εκπαιδευμένος, διαδραμάτισε δε πρωτεύοντα ρόλο στη δεκαετή υπερπόντιο εκστρατεία κατά της Τροίας (1194-1184 π.Χ.). Πράγματι, στον μακρό αυτό πόλεμο ο Αγαμέμνων, έχοντας υπό τις διαταγές του αρκετές χιλιάδες Ελλήνων πολεμιστών και 1.186 πλοία, κατήγαγε περιφανή νίκη κατά των Τρώων (βλ. αναγραφή αυτών των δυνάμεων Ομ. Ιλ. Β 484-759). Ο Θουκυδίδης (Ξυγγρ. Ι 3) ευστόχως παρατηρεί, ότι η στενή αυτή στρατιωτική συνεργασία όλων των Ελλήνων και η ενεργός συμμετοχή του πολεμικού στόλου σ' αυτή τη μεγάλη επιχείρηση δεν είχε επισυμβεί «*προ των Τρωικών*».

Από την Παρακμή του Μυκηναϊκού Πολιτισμού μέχρι τη Λήξη των Περσικών Πολέμων (1100-479 π.Χ.)

Περίπου οκτώ δεκαετίες μετά την άλωση της Τροίας, δηλ. κατά το 1104 π.Χ., χρονολογείται η *Κάθοδος των Δωριέων* που επισφράγισε την παρακμή του λαμπρού Μυκηναϊκού Πολιτισμού και μετέβαλε γεωπολιτικώς τον ελληνικό χώρο. Η μεταβολή αυτή συνέβαλε στην ίδρυση και, από το 800 π.Χ. και εξής, στην παγίωση των πόλεων-κρατών και στην υλοποίηση ενός αποικισμού (από το τέλος του 8^{ου} μέχρι τον 6^ο αι. π.Χ.) που είχε ως επίκεντρο το Αιγαίο Πέλαγος και μεγάλη έκταση, από τα παράλια του Ευξείνου Πόντου μέχρι το Γιβραλτάρ, γνωστό τότε υπό την ονομασία *Ηράκλειοι Στήλαι*. Με τα γεγονότα αυτά συμπίπτει η αύξηση της δυνάμεως τόσο του δωρικού στοιχείου, όσο και της κυριότερης αντιπροσώπου του, της Σπάρτης.

Από τον 6^ο αι. οι Πέρσες αφήνουν να διαφανούν οι επεκτατικές βλέψεις τους. Στρεφόμενοι προς Δ. κατέλαβαν τις ακμάζουσες ελληνικές πόλεις της Ιωνίας και με

πρόσχημα τη μικρή ενίσχυση των Αθηναίων και των Ερετριέων προς τους Ίωνες, που θέλησαν ν' αποτινάξουν τον κατακτητικό ζυγό, οι Πέρσες κήρυξαν τον πόλεμο κατά της κυρίως Ελλάδος, με σκοπό να την υποτάξουν. Κατά τη διάρκεια των *Μηδικών*, των πολέμων δηλ. μεταξύ των Ελλήνων και των Περσών, ο Ελληνισμός ενήργησε σύσσωμος, για να πλήξει τον βάρβαρο εισβολέα. Συνάπτονται τότε μεγάλες και αιματηρές μάχες στον Μαραθώνα (490 π.Χ.), στα Στενά των Θερμοπυλών, όπου θυσιάσθηκε ο Βασιλεύς της Σπάρτης Λεωνίδα και οι ολιγάριθμοι αλλά γενναίοι συμμαχητές του (480 π.Χ.), στα παράλια της Σαλαμίνας (480 π.Χ.) και στην περιοχή των Πλαταιών (479 π.Χ.). Με τις περιτράνες αυτές θυσίες των ενωμένων Ελλήνων αποσοβήθηκε ο κίνδυνος, που προερχόταν από τον επεκτατισμό των Περσών. Κατά την επιτυχή αντιμετώπιση των περσικών δυνάμεων οι Αθηναίοι διεξήγαγαν τον κατά θάλασσαν αγώνα με τις 127 τριήρεις τους (επί συνόλου 271 πλοίων) και η Σπάρτη ανέλαβε το βάρος της διεξαγωγής των χερσαίων επιχειρήσεων.

Κατά τους ανωτέρω πολέμους διαπιστώνεται διαφοροποίηση στην μέχρι τότε τακτική. Έχει δηλ. παύσει να χρησιμοποιείται, ήδη από τον 7^ο αι., το άρμα ως πολεμικό μέσον, ενώ το Ιππικό είναι συνήθως εκείνο που κρίνει την έκβαση της επιχειρήσεως.

Μεγάλη είναι και η συμβολή των πεζών κατά τη μάχη, ιδίως δε των επιλέκτων στρατιωτών που αποτελούν την *Οπλιτική Φάλαγγα*, η οποία εμφανίζεται από το 650 π.Χ., κινουμένη δε συμπαγώς και ομοιομόρφως σε *στοίχους* (σειρές), είναι αδιάσπαστη. Η ανδρεία, η αποφασιστικότητα, η ικανότητα και το πνεύμα μονάδος, που διέπουν αυτούς τους *οπλίτας*, καθιστούν τη *φάλαγγα* ένα αποτελεσματικό όπλο που συντρίβει τον εχθρό. Το ιδανικό των μελών της ήταν πάντοτε *το υπέρ άστεως μάχεσθαι και θνήσκειν*.

Βεβαίως, οι *οπλίται* αυτοί, ως μαχόμενοι πεζοί, είχαν μεν βαρύ οπλισμό, αλλ' εννοείται ότι το βάρος του ήταν τόσο, ώστε να έχουν δυνατότητα να πολεμούν. Συνεπώς η πανοπλία τους δεν συγκρίνεται με την μεγάλου βάρους πανοπλία των Μυκηναίων αρματομάχων. Επίσης, οι εν λόγω πολεμιστές της Αρχαϊκής Εποχής (περ. 700-479 π.Χ.) ήταν εφοδιασμένοι, με μικρή κυκλική ασπίδα, δόρυ μεγαλύτερο της μυκηναϊκής λόγχης και ξίφος κάπως μικρότερο απ' αυτό που χρησιμοποιούσαν οι Μυκηναίοι.

Η νέα τακτική που ήταν εφαρμόσιμη μέσω της *Οπλιτικής Φάλαγγος* και οι αλλαγές, που παρατηρούνται στον αμυντικό και επιθετικό οπλισμό, συνέβαλαν στη μεγαλύτερη ευελιξία και ευκινησία του στρατού των ελληνικών πόλεων-κρατών, προς αποτελεσματική αντιμετώπιση και απόκρουση των Περσών εισβολέων, των οποίων οι αριθμητικώς υπέρτερες δυνάμεις αποδείχθηκαν ανίκανες να υποδουλώσουν την Ελλάδα.

Ο Στρατός των Αρχαίων Ελλήνων κατά τους Κλασσικούς και Ελληνιστικούς Χρόνους (479-146 π.Χ.)

Οι Έλληνες, χάρη στην πολύτιμη εμπειρία που απέκτησαν κατά τους ανωτέρω πολέμους, κατόρθωσαν να εκπαιδεύσουν συστηματικότερα τον στρατό τους και να τον

οργανώσουν με περισσότερη μεθοδικότητα. Αυτό διαπιστώνεται κυρίως στις ένοπλες δυνάμεις των τριών μεγαλύτερων πόλεων-κρατών (Αθηνών, Σπάρτης και Θηβών) και λίγο αργότερα της Μακεδονίας.

Ο Αθηναϊκός Στρατός τελούσε αρχικώς κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους υπό την ηγεσία του *Άρχοντος Πολεμάρχου*, του Αρχιστρατήγου δηλ. που προήδρευε του πολεμικού συμβουλίου των δέκα Στρατηγών, όσων και οι φυλές, στις οποίες είχε κατανεμηθεί ο πληθυσμός της Αττικής επί Κλεισθένους (508/7 π.Χ.).

Μετά τους Περσικούς Πολέμους η αρχή αυτών των Στρατηγών είχε ήδη παγιωθεί. Κατά τον 5^ο αι. π.Χ., επί Περικλέους, οι Στρατηγοί εκλέγονταν για ένα έτος από την *Εκκλησίαν του Δήμου*, δηλ. από όλο το σώμα των εκλεκτόρων. Οι 10.000 *οπλίται* διοικούνταν από τους ανωτέρω Στρατηγούς, δέκα Ταξιάρχους και 100 Λοχαγούς.

Το Αθηναϊκό Ιππικό, ενώ επί Κλεισθένους αποτελούνταν από μόλις 100 άνδρες, αυξήθηκε βαθμηδόν σε 300, 1.200 και 1.800 άνδρες κατά τον 5^ο αι. π.Χ. Διοικητές του ήταν δύο Ίππαρχοι και 10 Φύλαρχοι. Οι ιππείς ήταν οι πλέον εύρωστοι οικονομικώς και αυτό ήταν εύλογο, διότι οι ίδιοι αναλάμβαναν την προμήθεια και τη συντήρηση των ίππων τους, που ήταν πολυδάπανη.

Οι Αθηναίοι διέθεταν και μονάδες τοξοτών, που προέρχονταν είτε από την τάξη των *θητών* (πολύ πτωχών), είτε από μισθοφόρους ή δούλους. Ικανότατοι στον χειρισμό του τόξου ήταν οι Θράκες και ιδίως οι Κρήτες. Περί το 446 π.Χ. υπήρχαν στον Αθηναϊκό Στρατό 1.600 μαχητές αυτής της ειδικότητας.

Κατά τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. ο Αθηναίος Στρατηγός Ιφικράτης συγκρότησε επίλεκτες μονάδες *πελταστών* δηλ. ελαφρώς οπλισμένων πεζών που έφεραν ημισεληνοειδή ασπίδα (την *πέλτην*) και *ακόντιον*, που το χειρίζονταν άριστα, επιτιθέμενοι *δί' ακροβολισμού* κατά του εχθρού. Όλοι αυτοί οι ελαφρώς οπλισμένοι με *τοξα*, *ακόντια* και *σφενδόνας* ονομάζονταν *ψιλοί*.

Τα πολεμικά πλοία των Αθηναίων ήταν ονομαστά για την αντοχή και την ευκινησία τους, καθώς και για την τόλμη, γενναιότητα και μεγάλη πείρα των πληρωμάτων τους. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.) μνημονεύονται 400 *τριήραρχοι* (κυβερνήτες) που είχαν πλήρη την ευθύνη της συντηρήσεως, του εξοπλισμού και της επανδρώσεως των πλοίων τους. Ο Πολεμικός Στόλος των Αθηναίων αποτελούσε το ισχυρό υπόβαθρο της Αθηναϊκής Συμμαχίας και συνέβαλε στην περαιτέρω διεύρυνσή της.

Η στρατιωτική θητεία των Αθηναίων ήταν διετής και τελείωνε με τη συμπλήρωση του 20^{ου} έτους της ηλικίας τους. Συνήθως επιβαρύνονταν οι νεαροί στρατιώτες με τη δαπάνη προς προμήθεια του οπλισμού τους και ήταν υποχρεωμένοι να στρατεύονται μέχρι το 60^ο έτος τους σε περίπτωση πολέμου.

Αντιθέτως η Σπάρτη, πόλη-κράτος με απολύτως στρατιωτικό χαρακτήρα, επέβαλλε στους πολίτες της την επ' αρκετές δεκαετίες θητεία, η οποία δεν τελείωνε με την ολοκλήρωση της σκληρής εκπαιδεύσεως, αλλά συνεχιζόταν μέχρι την προχωρημένη

ηλικία των στρατευμένων. Ηγήτορες του Σπαρτιατικού Στρατού ήταν οι εκάστοτε δύο Βασιλείς της Σπάρτης. Από το 507 π.Χ. όμως, σε περίπτωση πολέμου, μόνο ο ένας Βασιλεύς ετίθετο επί κεφαλής του στρατεύματος-και τούτο προς αποφυγή διενέξεων μεταξύ των δύο Βασιλέων, πράγμα που θα επιδρούσε αρνητικώς στη συνοχή, στο ηθικό και στην εν γένει απόδοση του εκστρατευτικού σώματος.

Με την πάροδο του χρόνου αυξήθηκε η ισχύς των πέντε *Εφόρων*, αρχόντων δηλ. που είχαν την εποπτεία της τηρήσεως της κοινωνικοπολιτικής τάξεως, και έτσι η κήρυξη πολέμου και η επιστράτευση δεν αποτελούσαν στο εξής αποκλειστικό δικαίωμα του Βασιλέως, ο οποίος ήταν υποχρεωμένος να έχει δύο από τους *Εφόρους* ως βασικά μέλη του πολεμικού συμβουλίου. Ανώτεροι αξιωματικοί, οι *Πολέμαρχοι*, ήταν οι επιτελείς του Βασιλέως κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας.

Τη βασιλική σωματοφυλακή αποτελούσαν 300 ιππείς υπό τη διοίκηση τριών *Ιππαγρετών*. Παρά ταύτα, οι σωματοφύλακες αυτοί ήταν πεζοί και ο τίτλος «ιππείς» ήταν απλώς τιμητικός.

Το μόνιμο στράτευμα της Σπάρτης προερχόταν από την τάξη των *Ομοίων* και των *Περιοίκων*, ενώ το εκτάκτως συγκροτούμενο στράτευμα αποτελούσαν οι *Νεοδαμώδεις*, δηλ. οι προσφάτως απελευθερωμένοι *είλωτες*.

Βασική μονάδα του Στρατού Ξηράς της Σπάρτης ήταν ο Λόχος των βαρέως οπλισμένων στρατιωτών. Το 418 π.Χ. αναφέρονται επτά Λόχοι συνολικής δυνάμεως (614 x 7) 4.298 ανδρών. Υπήρχε και ο Λόχος των *Σκιριτών*, δυνάμεως 600 ανδρών, που χρησιμοποιούνταν στις πλέον επικίνδυνες αποστολές. Κάθε λόχος υποδιαιρούνταν σε τέσσερις *Πεντηκοστίδας* και κάθε *Πεντηκοστής* σε τέσσερις *Ενωμοτίας* που διοικούνταν από *Λοχαγούς*, *Πεντηκοντήρας* και *Ενωμοτάρχας*.

Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. η *Μόρα* ήταν η μεγαλύτερη μονάδα με διοικητή τον *Πολέμαρχον* και αποτελούνταν από δύο *Λόχους*, οκτώ *Πεντηκοστίδας* και δέκα έξι *Ενωμοτίας*. Από το 424 π.Χ. σε κάθε μία από τας *Μόρας*, που ήταν έξι, είχε προσκολληθεί και μία μονάδα Ιππικού, δυνάμεως 100 ανδρών εκάστη. Η δύναμη κάθε *Μόρας* ήταν 916 άνδρες (μαζί με το αναλογούν μέρος των βασιλικών σωματοφυλάκων, των Σκιριτών και των ιππέων).

Ο Πολεμικός Στόλος της Σπάρτης, διοικούμενος υπό του *Ναυάρχου* και του *Επιστολέως*, ήταν περιορισμένης δράσεως και πείρας. Μόνο προς τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου η Σπάρτη κατόρθωσε να έχει 140 πολεμικά πλοία, από τα οποία μόλις 25-43 ήταν δικά της, διότι τα υπόλοιπα προέρχονταν από τους συμμάχους της. Τα μέλη των πληρωμάτων ήταν από τους *Περιοίκους* και τους μισθοφόρους. Από την τάξη των *Ομοίων* προέρχονταν ο *Ναύαρχος*, ο *Επιστολεύς* και οι *τριήραρχοι*, δηλ. οι κυβερνήτες των πλοίων.

Ως προς τους Βοιωτούς, ίδρυσαν τη φερώνυμη Συμμαχία περίπου το 447 π.Χ. Τη διοίκηση του στρατού της Βοιωτικής Συμμαχίας ασκούσαν οι *ένδεκα Βοιωτάρχαι*, που πιθανώς ήταν ανώτατοι διοικητές ανάλογοι με τους δέκα Αθηναίους Στρατηγούς, εκλεγόμενοι κάθε έτος. Οι άξιοι και ικανοί Ηγήτορες των Θηβαίων και των λοιπών

Βοιωτών, ο Επαμεινώνδας και ο Πελοπίδας, διοίκησαν μόνοι τον στρατό της ανωτέρω συμμαχίας, αφού προηγουμένως παραιτήθηκαν οικειοθελώς οι λοιποί εννέα *Βοιωτάρχαι*, οι οποίοι εκτίμησαν δεόντως τις ηγετικές ικανότητες των δύο συναδέλφων τους.

Χάρη, λοιπόν, στους πεπειραμένους και ιδιοφυείς εκείνους στρατιωτικούς η πόλη των Θηβών επηύξησε την ισχύ της, σημείωσε αρκετή πρόοδο σε θέματα οργανώσεως και κυρίως τακτικής (συγκρότηση της *Λοξής Φάλαγγος*) και πέτυχε έτσι ν' αναλάβει την Ηγεμονία της Ελλάδος από το 371 μέχρι το 362 π.Χ. Βασική μονάδα κάθε πόλεως-μέλους της Βοιωτικής Συμμαχίας ήταν ο Λόχος. Ο *Ιερός Λόχος*, αποτελούμενος από 300 επιλέκτους Θηβαίους ήταν μονάδα που κατά την περίοδο 379-338 π.Χ. ήταν ονομαστή για τη δράση της επί του πεδίου της μάχης, καθώς και για τον ηρωισμό και την αυταπάρνηση των μελών της που έπεσαν ενδόξως στη Χαιρώνεια, αντιμετωπίζοντας το Μακεδονικό Στράτευμα του Βασιλέως Φιλίππου Β'.

Σπουδαίο, ικανό και θαρραλέο ήταν το Ιππικό της Βοιωτικής Συμμαχίας, που ήδη είχε επιδείξει την τόλμη και την πείρα του κατά τη Μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.). Οι μονάδες του ιππικού αυτού, ονομαζόμενες *τέλη*, εκπαιδεύθηκαν συστηματικώς κατόπιν διαταγής του Επαμεινώνδα. Διοικητής του Βοιωτικού Ιππικού ήταν ο *Ίππαρχος* και τα μέλη του, ονομαζόμενα *ηνίοχοι* και *παραβάται*, προέρχονταν από την ευγενή τάξη των Βοιωτών. Οι *άμιπποι* ήταν ελαφρώς οπλισμένοι στρατιώτες (*ακοντιοφόροι*), που δεν είχαν δικούς τους ίππους, αλλ' ίππευαν από κοινού με τους ιππείς, μάχονταν πεζοί παραπλεύρως των ιππέων, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, αναλόγως των εκτάκτων αναγκών, και ως ιππείς και, γενικώς, διακρίνονταν για την ταχύτητα και ευελιξία τους.

Το Στράτευμα, συνεπώς, των Βοιωτών είχε εκπαιδευθεί αρτιότατα και ήταν πάντοτε αξιόμαχο.

Οι Μακεδόνες αποτελούν ιδιαιτέρως αξιοσημείωτη περίπτωση ως προς την οργάνωση, εκπαίδευση και δράση του στρατεύματός τους.

Κατά το τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ., επί Βασιλείας Αρχελάου, είχαν συγκροτήσει αξιόλογο Ιππικό, αλλά δεν είχαν συγκροτημένο Πεζικό, πλην μερικών τμημάτων μισθοφόρων που είχαν στρατολογηθεί επί Αμύντα Γ', κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 4^{ου} αι. π.Χ.

Η πλήρης συγκρότηση πεζικών δυνάμεων οφείλεται στον Βασιλέα Φίλιππο Β' (383-336 π.Χ.), που ανήλθε στον Θρόνο της Μακεδονίας το έτος 359. Ο Φίλιππος, κατά την παιδική και εφηβική του ηλικία, έζησε ως όμηρος στην πόλη των Θηβών και είχε την ευκαιρία να διδαχθεί πολλά, από απόψεως οργανώσεως και τακτικής, μαθητεύοντας πλησίον του Πελοπίδα και κυρίως του Επαμεινώνδα. Έτσι, όταν ανέλαβε τα ηνία του Βασιλείου της Μακεδονίας, κατόρθωσε να βελτιώσει την οργάνωση του στρατεύματός του, να το εφοδιάσει επαρκώς και να το εκπαιδεύσει συστηματικώς, συγκροτώντας τελικώς την *Μακεδονικήν Φάλαγγα*, δηλ. βαρέως οπλισμένο Πεζικό, συμπαγώς κινούμενο που κυριολεκτικώς θρυμμάτιζε οποιονδήποτε εχθρό.

Την εν λόγω φάλαγγα αποτελούσαν έξι μονάδες, καλούμενες *Τάξεις* ή *Φάλαγγες*, εκάστη των οποίων αριθμούσε 1.500 μαχητές αγροτικής προελεύσεως. Κάθε *Ταξίς*

υποδιαιρούνταν σε *Λόχους* και κάθε *Λόχος* σε *Σκηνάς*, εκάστη των οποίων πιθανώς είχε δέκα άνδρες.

Το βαρύτατο αυτό Πεζικό σκορπούσε τον πανικό στον εχθρό ως μία ακατάβλητη και ασύγκριτη δύναμη κρούσεως. Ο γιος και διάδοχος του Φιλίππου Αλέξανδρος Γ' ο Μέγας (356-323 π.Χ.) μεριμνούσε πάντοτε για την αναβάθμιση και επαύξηση της αποδόσεως της *Μακεδονικής Φαλαγγος*, μετά δε από τη Μάχη των Γαυγαμήλων (331 π.Χ.) διπλασίασε τον αριθμό των *Ταξεων* της.

Οι άνδρες που αποτελούσαν αυτή τη φάλαγγα, καλούμενοι *Πεζέταιροι* και ευρισκόμενοι στο πλευρό του Βασιλέως ως πιστοί φίλοι και ακόλουθοι, είχαν ως αμυντικό οπλισμό την περικεφαλαία, κνημίδες και κυκλική ασπίδα διαμέτρου 0,50 μ. Επιθετικά όπλα τους ήταν η ονομαστή *σάρισ(σ)α*, δηλ. επίμηκες δόρυ μήκους τουλάχιστον 5,50 μ., την οποία κρατούσαν με τα δύο χέρια. Σε περίπτωση θραύσεως της χρησιμοποιούνταν βαρύ ξίφος, πράγμα βεβαίως που σπανίως συνέβαινε, διότι τα εν λόγω δόρατα ήταν ανθεκτικότερα, δημιουργώντας ένα αδιαπέραστο τείχος, στη θέα του οποίου ο εχθρός τρεπόταν σε φυγή.

Στο ελαφρό Πεζικό ανήκαν στρατιώτες ονομαζόμενοι *υπασπισταί*, οι οποίοι έφεραν χιτώνα, την *καυσίαν*, δηλ. πλατύγυρο κάλυμμα κεφαλής («καπέλλο»), ασπίδα, την οποία κοσμούσε ακτινωτό αστέρι, και βραχύ *ακόντιον*.

Το βαρύ Ιππικό αποτελούσαν οι *εταίροι*, Μακεδόνες ευγενούς καταγωγής, αρτίως εκπαιδευμένοι, γενναίοι και πεπειραμένοι, διαιρούμενοι σε οκτώ *Ίλας*, εκάστη των οποίων είχε δύναμη 300 ανδρών. Το άνθος αυτού του Ιππικού ήταν η *Βασιλική Ίλη*, που ονομαζόταν και *Άγημα*. Οι ιππείς αυτοί έφεραν κράνος και θώρακα, ξίφος, δόρυ και ενδεχομένως μικρή ασπίδα.

Οι ελαφρώς οπλισμένοι ιππείς καλούνταν *πρόδρομοι*, διότι προπορεύονταν του όλου στρατεύματος, κατασκόπευαν τον εχθρό και εγκαίρως ενημέρωναν τις φίλιες δυνάμεις για τις κινήσεις του. Χρησιμοποιούσαν και αυτοί επίμηκες δόρυ και φορούσαν *περισκελίδας*, εφαρμοστό δηλ. «πανταλόνι». Ήταν κατανεμημένοι σε τέσσερις *Ίλας*.

Όλοι αυτοί οι πεζοί και οι ιππείς, κατά την εποχή του Φιλίππου Β' και του Μ. Αλεξάνδρου, ήταν συνδεδεμένοι με τον Βασιλέα, στον οποίο όφειλαν τυφλή υπακοή και συνεχή πειθαρχία. Ασκούνταν και πολεμούσαν όλοι μαζί και είχαν άμεση εξάρτηση από τον εστεμμένο Ηγήτορά τους.

Οι πλέον στενοί συνεργάτες του Βασιλέως ήταν οι επτά *σωματοφύλακες*, δηλ. ανώτεροι αξιωματικοί της απόλυτης εμπιστοσύνης του. Την προσωπική υπηρεσία του Βασιλέως αποτελούσαν γόννοι αριστοκρατικών οίκων της Μακεδονίας, καλούμενοι «*παίδες βασιλικοί*» και μαχόμενοι στο πλευρό του. Γενικώς, επί βασιλείας του Μ. Αλεξάνδρου το Μακεδονικό εκείνο Στράτευμα ήταν πλήρως οργανωμένο. Το Επιτελείο του Βασιλέως-Αρχιστρατήγου λειτουργούσε άριστα, υπήρχε πολυπληθές δίκτυο πληροφοριών που συνέλεγε και αξιολογούσε στοιχεία στρατιωτικής φύσεως, ενώ η επιμελητεία προσέφερε σημαντικές υπηρεσίες, ιδίως κατά τη διεξαγωγή μιας εκστρατείας, κατά την οποία οι μαχόμενοι εφοδιάζονταν εγκαίρως με τις αναγκαίες

ποσότητες ύδατος, τροφίμων, διαφόρων εφοδίων, υγειονομικού υλικού και πολιορκητικών μηχανών (*ελεπόλεων, κριών, χελωνών* κ.α.).

Ο Μ. Αλέξανδρος, ως μεγαλοφυής Στρατηλάτης, κατόρθωσε να ενώσει τους Έλληνες (πλην των Λακεδαιμονίων) και να φέρει σε πέρας τη δυσχερή και πολυετή εκστρατεία του (334-323 π.Χ.), με την οποία αποσοβήθηκε ο Περσικός κίνδυνος και δημιουργήθηκε μία εκτεταμένη Αυτοκρατορία, ενώ συγχρόνως ο Ελληνικός πολιτισμός διαδόθηκε μέχρι τα βάθη της Ασίας.

Δυστυχώς, μετά τον πρόωρο θάνατο του χαρισματικού εκείνου Ηγέτη, η ανωτέρω Αυτοκρατορία δεν ήταν εφικτό να επιβιώσει, διότι οι διάδοχοί του επιδόθηκαν σε ατέρμονες διενέξεις, με αποτέλεσμα τον εμφύλιο σπαραγμό και τη διάσπαση της ενότητας του Ελληνισμού. Οι μακροί πόλεμοι μεταξύ των διαδόχων και ακολούθως μεταξύ των επιγόνων τους έβλαψαν σοβαρότατα τους Έλληνες, η αποδυνάμωση των οποίων έδωσε στους Ρωμαίους την ευκαιρία και το δικαίωμα της επεμβάσεως στα ελληνικά πράγματα και τελικώς τους επέτρεψε να υποδουλώσουν την Ελλάδα κατά το έτος 146 π.Χ.

Οι Ένοπλες Δυνάμεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (324-1453 μ.Χ.)

Παρά το γεγονός ότι η Ρώμη υπέταξε την Ελλάδα, εν τούτοις ο Ελληνικός Πολιτισμός συνέχισε την άνθησή του, οι δε σκληροτράχηλοι Ρωμαίοι αποδείχθηκαν με την πάροδο του χρόνου θετικοί δέκτες αυτού.

Από τον Οκτώβριο του 312 ο Μέγας Κωνσταντίνος είχε στραφεί προς τον Χριστιανισμό και με ενέργειές του τερματίστηκαν οι διωγμοί κατά των Χριστιανών. Όταν τον Σεπτέμβριο του 324 κατέστη *Μονοκράτωρ*, αναζήτησε ισχυρό στήριγμα στην Ανατολή, στην οποία η νέα θρησκεία είχε ευρεία διάδοση, ενώ το ελληνικό στοιχείο ήταν εκεί ακμαιότατο. Εκτός αυτού, ο διορατικός εκείνος Ηγέτης είχε αντιληφθεί εγκαίρως, ότι ήταν δυνατή η διατήρηση της αχανούς Αυτοκρατορίας του, εφ' όσον βασιζόταν τόσο στον Χριστιανισμό, όσο και στην παιδεία, τη γλώσσα και τον πολιτισμό των Ελλήνων. Έτσι, την 8^η Νοεμβρίου του 324 θεμελίωσε επισήμως την πρωτεύουσα του κράτους του στην στρατηγικής σημασίας θέση του Βυζαντίου, αρχαίας μεγαρικής αποικίας του 7^{ου} αι. π.Χ., και την 11^η Μαΐου του έτους 330 τελέσθηκαν με πολλή λαμπρότητα τα εγκαίνια της Κωνσταντινουπόλεως, γνωστής και ως *Νέας Ρώμης, Επταλόφου* (ενν. πόλεως), *Βασιλευούσης* και *Βασιλίδος* των πόλεων.

Κατά την Πρωτοβυζαντινή Περίοδο (324-610) μεγάλο μέρος του Βυζαντινού Στρατού αποτελούνταν από μισθοφόρους. Βάσει της αναδιοργανώσεως του Αυτοκράτορος Διοκλητιανού (284-305), η οποία, εν πολλοίς, ίσχυε και επί Μ. Κωνσταντίνου, ο στρατός λειτουργούσε με ένα διπλό σύστημα, αυτό των *limitanei* (συνοριακών φρουρών) και του *exercitus comitatensis* (μετακινουμένου στρατεύματος εφεδρειών).

Οι ανωτέρω συνοριοφύλακες λάμβαναν από το κράτος κτήματα, κείμενα πλησίον των συνόρων, τα οποία καλλιεργούσαν και αποζούσαν από τα προϊόντα τους, έχοντας βεβαίως την υποχρέωση να υπερασπίζονται τις παραμεθόριες περιοχές, όταν κινδύνευαν από επιδρομές βαρβάρων.

Σε στρατηγικώς καίρια σημεία της ενδοχώρας υπήρχαν οι προμνημονευθείσες εφεδρικές μονάδες, που ήταν ετοιμοπόλεμες και είχαν τη δυνατότητα να κινηθούν ταχέως προς περιοχές, που δέχονταν εχθρική προσβολή. Οχυρωμένες πόλεις και *castella* (φρουρία) συνέβαλαν στην άμυνα της χώρας. Κατά μήκος του Δουνάβεως, που αποτελούσε το φυσικό βόρειο όριο της Αυτοκρατορίας, η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως αρκετά ίχνη οχυρωματικών έργων, προς αντιμετώπιση οποιασδήποτε επιβουλής από βαρβαρικά φύλα εγκατεστημένα εκείθεν του ποταμού.

Εκτός αυτών, υπήρχε, προς προστασία του Αυτοκράτορος, η πραιτωριανή φρουρά, η οποία όμως, με την πάροδο του χρόνου, είχε εκτραπεί της αποστολής της με ανάπτυξη πολιτικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, ο Μ. Κωνσταντίνος, ήδη από το 312, τη διέλυσε και ίδρυσε τις *scholae palatinae*, δηλ. νέα τμήματα της ανακτορικής φρουράς. Όλες οι μονάδες, που ήδρευαν σε διάφορες περιοχές της Ασίας (μέχρι τον ποτ. Ευφράτη) και της Αιγύπτου, τελούσαν υπό τις διαταγές του *Magister militum per Orientem* (του Στρατηλάτου της Ανατολής). Επρόκειτο για ανώτατο στρατιωτικό διοικητή (περιφερειάρχη), του οποίου περιορίσθηκε αργότερα, επί Ιουστινιανού Α' (527-565), η δικαιοδοσία, διότι διορίσθηκαν κατά τόπους και άλλοι τέσσερις *magistri*.

Μέρος του Βυζαντινού Στρατού αυτής της πρώιμης εποχής αποτελούσε ο εγχώριος πληθυσμός που ήταν αρκετά αξιόμαχος. Οι αλλοεθνείς μισθοφόροι ήταν μεν έμπειροι, αλλά σε περίπτωση χαλαρώσεως της πειθαρχίας τους μπορούσαν να καταστούν επικίνδυνοι για την Αυτοκρατορία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση των Γότθων *foederati* (αυτοδιοικουμένων συμμάχων), οι οποίοι, βάσει συνθήκης της 3^{ης} Οκτ. του 382, εγκαταστάθηκαν μεταξύ Δουνάβεως και Αίμου, έλαβαν από την Αυτοκρατορία καλλιεργήσιμες εκτάσεις και είχαν την υποχρέωση ν' αμύνονται αυτών των συνοριακών περιοχών, τελώντας υπό τις διαταγές Γότθου στρατηγού.

Κατά τη Μεσοβυζαντινή Περίοδο (610-1204) η Αυτοκρατορία αποκτά ένα σαφώς εθνικό στρατό, διότι αυτός προέρχεται αποκλειστικώς από τον εγχώριο πληθυσμό. Η στρατιωτική οργάνωση της εποχής είναι τελείως διαφορετική από εκείνη των Πρωτοβυζαντινών Χρόνων.

Ο στρατός διακρίνεται σε ταγματικό και σε θεματικό. Πρόκειται για δύο κατηγορίες τελείως διαφορετικές μεταξύ τους από πλευράς οικονομίας και από στρατολογικής απόψεως.

Τον Ταγματικό Στρατό αποτελούσαν κυρίως τρία *Βασιλικά Τάγματα* ονομαζόμενα *Σχολαί*, *Εξκουβίτορες* και *Αριθμοί* (ή *Βίγλα*) και απαρτίζοντα την ανακτορική φρουρά. Είχαν την έδρα τους εντός της Κωνσταντινουπόλεως, μέρος δε αυτών στάθμευε στις μικρασιατικές πόλεις του Δορυλαίου και του Κοτυαείου. Οι μονάδες αυτές ήταν

έμπειρες και αρτίως εκπαιδευμένες, μετείχαν δε στη διεξαγωγή διαφόρων επιχειρήσεων.

Εξ ίσου σημαντική μονάδα του εν λόγω στρατού ήταν το *Τάγμα των Σχολών*, οι οποίες ήταν συνολικώς επτά και είχαν δύναμη (500x7) 3.500 ανδρών, που κατάγονταν από τις ευγενέστερες οικογένειες της Αυτοκρατορίας. Διοικητής αυτής της μονάδας, από το 767 και εξής, μνημονεύεται ο *Δομέστικος των Σχολών*. Ανάλογης σημασίας ήταν το *Τάγμα των Ικανάτων*, μονάδα νεαρών μαχητών ευγενούς καταγωγής που ίδρυσε το έτος 809 ο Αυτοκράτωρ Νικηφόρος Α', για να συνοδεύει τον γιό και διάδοχό του Σταυράκιο.

Μεταξύ των στρατιωτικών διοικητών σπουδαιότεροι ήταν ο *Νούμερος* και ο *Τειχιώτης*, οι οποίοι είχαν ως αποστολή την προάσπιση του *Ιερού Παλατίου* και τη διεύθυνση των δύο δεσμοτηρίων που ήταν εντός του ανακτορικού συγκροτήματος. Οι υπηρετούντες στις μονάδες του Ταγματικού Στρατού ήταν επαγγελματίες στρατιώτες. Μέχρι τον 10^ο αι. το μεγαλύτερο μέρος του στρατεύματος ήταν το Ιππικό, για τη συγκέντρωση και εκπαίδευση του οποίου υπήρχαν *ιπποφορβεία*, δηλ. ειδικές εγκαταστάσεις, που ονομάζονταν *άπληκτα*. Το σπουδαιότερο απ' αυτά ήταν στην περιοχή των Μαλαγίνων, πλησίον του ποταμού Σαγγαρίου, στη διασταύρωση των οδών προς την Προύσα και τη Νίκαια.

Οι άνδρες του Θεματικού Στρατού προέρχονταν από την αγροτική τάξη και στρατολογούνταν με μέριμνα και ευθύνη του Στρατηγού ενός *Θέματος*, ο οποίος, κατόπιν διαταγής του Αυτοκράτορος, αναλάμβανε την πολιτικοστρατιωτική διοίκηση της σχετικής περιοχής. Αρχικώς, ο όρος *Θέμα* δήλωνε τις ονομαστικές καταστάσεις στρατιωτών κατά γεωγραφική τάξη, δηλ. τους ονομαστικούς καταλόγους της μονάδας που είχε την έδρα της σε περιοχή (περιφέρεια), η οποία, καθώς και η μονάδα, ονομάσθηκε, με την πάροδο του χρόνου, επίσης *Θέμα*. Υλοποιήθηκε έτσι ένα σύστημα που σκοπό είχε να ενισχύσει την άμυνα του Κράτους. Ως πρότυπο αυτού του συστήματος μπορεί να θεωρηθεί η διοικητική μεταρρύθμιση επί Ιουστινιανού Α', βάσει της οποίας ορισμένες περιοχές της Ανατολής διοικούνταν πολιτικοστρατιωτικώς από *άρχοντας*, δηλ. στρατηγούς. Κατ' αυτόν τον τρόπο έπαυσε βαθμηδόν να υφίσταται ο διαχωρισμός της πολιτικής από τη στρατιωτική εξουσία, διότι ένα πρόσωπο στο εξής (ο Στρατηγός του Θέματος) συγκέντρωνε αμφότερες τις εξουσίες.

Τα πρώτα θέματα ιδρύθηκαν στη Μ. Ασία (Θ. Αρμενιάκων το έτος 667, Θ. Ανατολικών το 669, Θ. Οψικίου το 680), ακολούθησε δε η ίδρυση θεμάτων επί ευρωπαϊκού εδάφους (Θρακώου μεταξύ των ετών 680 και 685 και Ελλάδος το 695).

Από καθαρώς στρατιωτικής πλευράς ο θεσμός των Θεμάτων απέβη επιτυχής και αποτελεσματικός, πολιτικώς όμως δημιουργούσε κατά καιρούς προβλήματα, διότι οι Στρατηγοί των παλαιότερων και μεγάλης εκτάσεως θεμάτων είχαν αποκτήσει δύναμη, με την οποία, περί το τέλος του 7^{ου} και στις αρχές του 8^{ου} αι., θέλησαν να διεκδικήσουν την αυτοκρατορική εξουσία με πραγματοποίηση πραξικοπημάτων. Προς αποφυγή αυτού του κινδύνου ο Αυτοκράτωρ Λέων Γ' (717-741) διήρесе το Θ. Ανατολικών σε δύο τμήματα. Οι διάδοχοί του έσπευσαν να τον μιμηθούν, έτσι δε

δημιουργήθηκαν νέα θέματα μικρότερης εκτάσεως και με λιγότερο ισχυρούς Στρατηγούς.

Οι ευπορότεροι και κοινωνικώς ανώτεροι χωρικοί που υπηρετούσαν ως στρατιώτες ενός θέματος ανήκαν στους *στρατιωτικούς οίκους*, ενώ οι οικονομικώς ασθενέστεροι συνάδελφοι τους υπάγονταν στους *πολιτικούς οίκους*. Οι ανωτέρω είχαν ιδιόκτητη γη, εξοπλιζόνταν δε και συντηρούσαν ίππο (αν ήταν *καβαλλαρικοί στρατιώται*) με δαπάνη τους. Επίσης, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής τους υπηρεσίας όφειλαν να έχουν στους οίκους τους γεωργούς που θα καλλιεργούσαν τα κτήματά τους. Από την πλευρά του, το κράτος τούς παρείχε δημοσιονομικά προνόμια και τους είχε απαλλάξει από αγγαρείες και διάφορες υποχρεώσεις τους προς το Δημόσιο (πλην του εγγείου φόρου).

Οι στρατιώτες αυτοί δικαιούνταν να λαμβάνουν δωρεές, μέρος των λαφύρων και *ρόγαν* (=μισθό). Από τις αρχές του 9^{ου} αι. οι άποροι χωρικοί (*πένητες, ενδεείς, κατώτεροι* κατά τις πηγές) είχαν υποχρέωση να στρατεύονται, η δε δαπάνη εξοπλισμού τους βάρυνε τους *ευπόρους ομοχώρους*, δηλ. τους συγχωριανούς τους, που είχαν οικονομική επιφάνεια.

Το ανωτέρω σύστημα των Θεμάτων λειτούργησε επαρκέστατα μέχρι τα μέσα του 11^{ου} αι. Έκτοτε, όμως, άρχισε να παρακμάζει εξ αιτίας δυσμενών εξελίξεων στην αγροτική οικονομία, υποβαθμίσεως της στρατιωτικής ηγεσίας των Θεμάτων, αρκετών στρατιωτικών κινήσεων, στρατολογήσεως αιρετικών πληθυσμών που δεν είχαν την εμπιστοσύνη του Αυτοκράτορος κ.ά.π.

Λίγο αργότερα, ο Αυτοκράτωρ Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118), προσπαθώντας ν' αναδιοργανώσει το στράτευμα, συγκρότησε Τάγμα 2000 *αρχοντοπούλων*, δηλ. επιλέκτων και επαρκώς εκπαιδευμένων νέων ευγενούς καταγωγής, των οποίων οι πατέρες είχαν πέσει μαχόμενοι. Στρατολόγησε, επίσης, και ξένους μισθοφόρους, που ήταν μεν εμπειροπόλεμοι, αλλ' είχαν υπερβολικές απαιτήσεις οικονομικής φύσεως. Κατόπιν αυτών, η συγκρότηση νέου εγχωρίου (θεματικού) στρατεύματος, ιδίως μετά την αποσύνδεση της στρατιωτικής υπηρεσίας από την έγγαιο ιδιοκτησία (*απαργυρισμόν της στρατείας*, όπως αναγράφεται στις πηγές), είναι ιδιαίτερος δυσχερής και άκρως προβληματική επί Κομνηνών.

Το Πολεμικό Ναυτικό της Αυτοκρατορίας διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στην άμυνά της. Από το β' τέταρτο του 6^{ου} αι. μέχρι το 640 ολόκληρη η Μεσόγειος ήταν υπό βυζαντινό έλεγχο. Σημαντικές ναυτικές βάσεις των Βυζαντινών υπήρχαν από τις Βαlearίδες Νήσους μέχρι την Αλεξάνδρεια και τα παράλια της Μ. Ασίας και κάθε κίνδυνος είχε εκλείψει μετά τη διάλυση του πολεμικού στόλου των Βανδάλων επί Ιουστινιανού Α΄.

Από τα τελευταία έτη της Βασιλείας του Ηρακλείου (610-641) η κατάσταση μεταβλήθηκε λόγω της εμφανίσεως και ραγδαίας εξαπλώσεως των Αράβων, οι οποίοι, διαθέτοντας πολλά πολεμικά πλοία, σκορπούσαν τον τρόμο και την απόγνωση στους κατοίκους των παραλίων και των νησιών της Αυτοκρατορίας, η οποία έβλεπε να κινδυνεύει και η ίδια η πρωτεύουσά της από την αραβική επιβουλή.

Προς αντιμετώπιση αυτής της δυσχερούς καταστάσεως, η Αυτοκρατορία έσπευσε να οργανώσει εκτεταμένη ναυτική διοίκηση που είχε δικαιοδοσία τόσο στα νότια παράλια της Μ. Ασίας, όσο και στα νησιά του νοτίου Αιγαίου. Επί κεφαλής της ήταν ο *Στρατηγός των Καράβων ή Καραβησιάνων* (=των ναυτικών). Αργότερα, περί το 732, ο Λέων Γ' διέλυσε την ανωτέρω ναυτική διοίκηση και ίδρυσε το ναυτικό *Θ. των Κιβυρραιωτών*, προς αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των Αράβων. Ομοίως, ναυτικά θέματα ήταν το *Θ. Κεφαλληνίας* περί το 750, που περιλάμβανε τα νησιά του Ιονίου Πελάγους, το *Θ. Κρήτης* (961), το *Θ. Σικελίας*, ιδρυθέν μεταξύ του 654 και του 718, το *Θ. Κύπρου* (965), καθώς και όσα ιδρύθηκαν στα παράλια του Ευξείνου Πόντου κατά τον 9^ο αι. (*Θ. Παφλαγονίας, Θ. Χαλδίας και Θ. Χερσώνος*).

Την πρωτεύουσα και την ευρύτερη περιοχή της φρουρούσε το *Βασιλικόν Πλόιμον* που τελούσε υπό τις διαταγές του *Δρουγγαρίου του Πλοΐμου*. Επιτελείς του ήταν ο *Τοποτηρητής* και ο *Χαρτουλάριος του Πλοΐμου*. Τις κατά τόπους ναυτικές βάσεις διοικούσαν οι *Κόμητες του Πλοΐμου*, οι δε *Κένταρχοι* ήταν οι κυβερνήτες των πολεμικών πλοίων. Σημαντικός ναύσταθμος υπήρχε στη Ρόδο, όπου ναυπηγούνταν και επισκευάζονταν τα εν λόγω σκάφη.

Τα ταχύτερα και μικρού βάρους πλοία ήταν *αι γαλέαι*, ταχέα και επιμήκη πλοία ήταν οι *δρόμωνες* και τα *χελάνδια*, ενώ οι *Πάμφιλοι* ανέπτυσσαν ταχύτητα κατά τις ναυμαχίες χάρη στους ρωμαλέους *κωπηλάτας* τους. Τα *καράβια καματηρά*, ογκώδη, βαρέα και μάλλον βραδυκίνητα ιστιοφόρα πλοία, χρησιμοποιούνταν προς μεταφορά ίππων, σιτηρών και ποικίλων εφοδίων.

Ως προς τη δύναμη κάθε πλοίου, αναφέρεται, ότι κατά τον 10^ο αι. ο *δρόμων* είχε 300 ναύτες, από τους οποίους οι 70 ήταν μαχητές και οι 230 είχαν ως κύριο έργο την κωπηλασία, αλλά μάχονταν, αν παρίστατο ανάγκη. Ο *πάμφιλος* διέθετε 130-160 *κωπηλάτας* που μπορούσαν επίσης να πολεμήσουν.

Περί το έτος 1085 καταργήθηκε ο Θεματικός Στόλος, έγινε αναδιοργάνωση του Πολεμικού Ναυτικού, αλλά τα παρεχόμενα από τις πηγές στοιχεία είναι τόσο ισχνά, ώστε δεν έχουμε τη δυνατότητα να γνωρίζουμε επακριβώς την έκταση της αναδιοργάνωσης και τους τύπους των σκαφών που χρησιμοποιούνταν έκτοτε.

Βέβαιο, πάντως, είναι ότι ο *Δρουγγάριος του Πλοΐμου* υποβαθμίστηκε, διότι τη θέση του κατέλαβε ο *Δούξ του Στόλου* που το 1092 προήχθη σε *Μέγαν Δούκα*. Είναι, επίσης, γνωστό, ότι όταν ανήλθε στον Θρόνο ο Αλέξιος Α' Κομνηνός (το 1081) θεωρητικώς μόνο υφίσταντο τα πολεμικά πλοία της Αυτοκρατορίας και γι' αυτό ο Αλέξιος αναγκάσθηκε να ζητήσει την ενίσχυση του Πολεμικού Ναυτικού της Βενετίας προς αντιμετώπιση των Νορμανδών. Πάντως, οι Κομνηνοί κατέβαλαν αρκετές προσπάθειες και, κατ' αυτόν τον τρόπο, κατέστη αργότερα δυνατή η ναυπήγηση σκαφών.

Με τον Πολεμικό Στόλο του Βυζαντίου συνδέεται το *υγρόν πυρ*, φοβερό όπλο μαζικής καταστροφής που για πρώτη φορά, όπως φαίνεται, χρησιμοποιήθηκε κατά του στόλου των Αράβων, οι οποίοι πολιορκούσαν την πρωτεύουσα μεταξύ των ετών 673 και 678.

Επρόκειτο για μίγμα ευφλέκτων υλικών, του οποίου η σύνθεση δεν είναι επακριβώς γνωστή. Ο ελληνικής καταγωγής μηχανικός Καλλίνικος πιθανότατα τελειοποίησε τον *σίφωνα*, δηλ. τον μηχανισμό εκτοξεύσεως του *υγρού πυρός*. Τέτοιοι μηχανισμοί τοποθετούνταν στην *πρώραν* του *δρόμωνος* και ο *σιφωνάτωρ*, ο οποίος ήταν *εκ των πρωρέων ελατών*, με κατάλληλο χειρισμό εκτόξευε το εύφλεκτο αυτό μίγμα, προς πυρπόληση των πλοίων του εχθρού. Αργότερα επινοήθηκαν μικρότερων διαστάσεων σωλήνες, οι λεγόμενοι *χειροσίφωνες*, που αποτελούσαν τα ατομικά όπλα των πεζών στρατιωτών, όπως γράφει ο λόγιος Αυτοκράτωρ Λέων ς' ο Σοφός (Τακτ. ΙΘ' 57, στ. 1008: «...των δια χειρός βαλλομένων μικρών σιφώνων (...) παρά των στρατιωτών κρατουμένων, άπερ χειροσίφωνα λέγεται, παρά της ημών βασιλείας άρτι κατεσκευασμένα.»

Η αρχή της Υστεροβυζαντινής Περιόδου (1204-1453) συμπίπτει με την έναρξη της Λατινοκρατίας, από την 13^η Απριλίου 1204, οπότε οι μετέχοντες της Δ' Σταυροφορίας κατόρθωσαν να κυριεύσουν την *Βασιλίδα* των πόλεων, δηλ. την πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας Κωνσταντινούπολιν. Ακριβώς τότε ο ανδρείος και ακαταπόνητος Θεόδωρος Α' Λάσκαρις (1204-1222) ίδρυσε στην απέναντι ακτή της Μ. Ασίας την Αυτοκρατορία της Νικαίας, συνέχισε έτσι τη μακρά παράδοση των προκατόχων του και προέβη στην ανασυγκρότηση του στρατεύματος και στη συστηματική εκπαίδευση των ανδρών, με σκοπό την αποτίναξη του φραγκικού ζυγού. Το ανορθωτικό του έργο συνέχισαν οι διάδοχοί του Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης (1222-1254) και ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρις (1254-1258). Είναι αξιοσημείωτο, ότι οι ηγεμόνες εκείνοι συνέβαλαν στην αφύπνιση της Εθνικής Συνειδήσεως και στην ενσάρκωση της Μεγάλης Ιδέας, χρησιμοποιώντας το εθνικό όνομα *Έλληνα*, ενώ το κράτος τους αναφέρεται στις πηγές *Ελληνίς Επικράτεια*, *Ελληνικόν* και *Ελλάς*. Στον έμπειρο και ικανό Στρατηγό Μιχαήλ Παλαιολόγο, τον μετέπειτα Αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' και ιδρυτή της ομώνυμης και τελευταίας Δυναστείας, έλαχε ο κλήρος ν' ανακτήσει την Κωνσταντινούπολιν και να επιτύχει έτσι την, έστω και περιορισμένη, αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Εξακολούθησε, όπως και οι διάδοχοί του, τις προσπάθειες προς μία εκ νέου οργάνωση και ενίσχυση του στρατεύματος. Πάντως, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα δεν ήταν ικανοποιητικά και λόγω ελλείψεως των αναγκαίων πόρων και εξ αιτίας των ερίδων και διενέξεων μεταξύ των μελών της Δυναστείας, που τόσο πολύ έβλαψαν τη συνοχή της Αυτοκρατορίας, ιδίως από την αρχή του 15^{ου} αι.

Επί των δύο πρώτων Αυτοκρατόρων της Νικαίας ο στρατός είναι δυνατό να χαρακτηριστεί Εθνικός, διότι αποτελούνταν από μαχητές των εγχωρίων πληθυσμών, δηλ. από Έλληνες.

Εν τούτοις, μέρος του στρατού προερχόταν από Λατίνους, δηλ. Δυτικοευρωπαίους (Φράγκους, Ενετούς, Καταλανούς, Γερμανούς), που είχαν έλθει στα βυζαντινά εδάφη κατά την εποχή των Σταυροφοριών. Με την πάροδο του χρόνου ο αριθμός τους αυξήθηκε και κατά τα τελευταία έτη προ της Αλώσεως του 1453 αποτελούσαν το μείζον του στρατεύματος των Βυζαντινών.

Στα πλαίσια των προσπαθειών των Αυτοκρατόρων της Νικαίας προς αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεών τους, φαίνεται, ότι τα *Θέματα* ανέκτησαν βαθμηδόν τη στρατιωτική σημασία τους. Κάθε θεματική μονάδα διοικούνταν τότε από ένα Δούκα. Αυτοί οι διοικητές, εφ' όσον ήταν υψηλόβαθμοι, καλούνταν *Τζαούσιοι*, δηλ. διοικητές μονάδων γνωστών υπό την ονομασία *αλλάγια*. Οι εν λόγω μονάδες φρουρούσαν τα *κάστρα*, δηλ. τις οχυρωμένες πόλεις. Οι πηγές αναφέρουν, περί το 1250, την ύπαρξη και δράση των *Καβαλλαρίων*, ήτοι μονάδων Ιππικού, που προέρχονταν από επαρχιακές περιοχές.

Περί το τέλος του 13^{ου} αι. και ιδίως από την αρχή του 14^{ου} τα *Θέματα* δεν αναφέρονται πλέον και αντ' αυτών γίνεται μνεία των *Κατεπανικίων*, στρατ. περιοχών (περιφερειών), που διοικούνταν από τους *Κατεπάνω*, ισχυρούς αξιωματούχους που ασκούσαν πολιτική και στρατιωτική εξουσία, όπως δηλ. παλαιότερα οι *Στρατηγοί των Θεμάτων*.

Μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως (1261) ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος συγκρότησε τέσσερις νέες μονάδες, δηλ. των *Θεληματαρίων*, που υπηρετούσαν στον Στρατό Ξηράς, και των *Γασμούλων, Τζακώνων* και *Προσαλεντών* (=κωπηλατών), που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο Πολεμικό Ναυτικό.

Η παρουσία των ξένων μισθοφόρων στο Βυζαντινό Στράτευμα ήταν έντονη επί Παλαιολόγων. Ο Μιχαήλ Η', επειδή οι λατινικής καταγωγής μισθοφόροι του άρχισαν να παρουσιάζουν σημεία «κοπώσεως» και «παρακμής», βαθμηδόν τους αντικαθιστούσε με Τούρκους μισθοφόρους, τους οποίους θεωρούσε περισσότερο ικανούς και αποδοτικούς στην υλοποίηση των προς Δ. στρατιωτικών σχεδίων του, τα οποία απέβλεπαν στην ανάκτηση βυζαντινών εδαφών που είχαν κυριεύσει οι Λατίνοι. Μετά το 1350 οι Λατίνοι μισθοφόροι - σε πολύ περιορισμένο αριθμό - συνέχιζαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον Βυζαντινό Αυτοκράτορα, ενώ μερικές εβδομάδες πριν από την αποφράδα 29^η Μαΐου 1453, κατά τον Ιστορικό Γεώργιο Σφραντζή, εκτός των 4.773 Ελλήνων υπερασπιστών της Βασιλευούσης υπήρχαν και 200 ξένοι μισθοφόροι, αν και άλλοι συγγραφείς της εποχής εκείνης ανεβάζουν τον αριθμό των αλλοδαπών σε 3.000 περίπου.

Γενικώς, είναι δυνατό να λεχθεί, ότι, ενώ κατά την εποχή των Αυτοκρατόρων της Νικαίας καταβάλλονταν προσπάθειες προς συγκρότηση ενός, σχεδόν εξ ολοκλήρου, ελληνικού στρατεύματος, αντιθέτως επί Παλαιολόγων - προφανώς επειδή οι ελληνικής καταγωγής στρατιώτες ήταν ευάριθμοι - οι αλλοδαποί μισθοφόροι αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του Βυζαντινού Στρατού, δηλ. όπως κατά την Πρωτοβυζαντινή Περίοδο.

Εκτός των ανωτέρω μονάδων, μνημονεύονται από την αρχή του 14^{ου} αι. *αι συντροφίαι*, δηλ. μονάδες, στις οποίες υπηρετούσαν τόσο οι γηγενείς, όσο και οι αλλοδαποί. Οι στρατιώτες των *συντροφιών* είχαν εκ των προτέρων καθορισμένες ευθύνες και υποχρεώσεις, αλλά και υλικά οφέλη, ήτοι επιδόματα, φορολογικές ελαφρύνσεις και χορήγηση γαιών προς καλλιέργεια. Από τις μονάδες αυτές σπουδαιότερες ήταν η *Μεγάλη Συντροφία των Καταλανών*, που διέθετε γενναίους

μαχητές και προσέφερε τις υπηρεσίες της στον Αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (1282-1328), η των *Βαρβαρήνων Συντροφία* στην περιοχή της Χαλκιδικής μεταξύ των ετών 1327 και 1340, η *Συντροφία του κριτού του Στρατού*, ονόματι Σγουρού (το έτος 1377) και η των *Κλαζομενιτών Συντροφία*, περί το 1342, που αποτελούσε μέρος της φρουράς των Σερρών.

Η κακή οικονομική κατάσταση του Βυζαντίου, που από το 1380 και εξής χειροτέρευε διαρκώς και περισσότερο, δεν επέτρεπε - παρά μόνο σε πολύ περιορισμένη κλίμακα - την περαιτέρω συγκρότηση *συντροφιών*.

Επίλογος

Γενικώς, κατά την τελευταία φάση της Υστεροβυζαντινής Περιόδου οι παντός είδους δυσχέρειες, η ένδεια, η κακοδαιμονία, η έλλειψη εφοδίων, καθώς και προσωπικού, επέδρασαν δυσμενώς στις Ένοπλες Δυνάμεις της, σκιώδους πλέον, Αυτοκρατορίας, της οποίας η κατάληξη ήταν και τραγική και μοιραία. Εν τούτοις, οι εναπομείναντες λίγοι Βυζαντινοί μαχητές, πιστοί στον γενναίο Αυτοκράτορά τους Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο και ακολουθώντας μέχρι το τέλος τη βαρεία και μακρά στρατιωτική παράδοση της Βασιλευούσης, έπεσαν ενδόξως, υπερασπιζόμενοι την τιμή και την εδαφική ακεραιότητα αυτής.